

Монастирський острів – унікальний куточок Дніпропетровщини

В статті досліджуються особливості геологічної структури та історичних подій, які відбувалися на дніпровому острові з сучасною назвою «Монастирський». Розглядаються зміни назв острова та його географічної конфігурації, аналізується зв'язок острова з відомими історичними особистостями.

Ключові слова: острів, кристалічна порода, монастир, скіфи, козаки, протока, парк.

В статье исследуются особенности геологической структуры и исторических событий, которые происходили на днепровском острове с современным названием «Монастырский». Рассматриваются изменения названий острова и его географической конфигурации, анализируется связь острова с известными историческими личностями.

Ключевые слова: остров, кристаллическая порода, монастырь, скифы, казаки, пролив, парк.

The article deals with the peculiarities of geological structure and historical events in Dniepr island with the modern title “Monastery”. There were researched changes in island’s titles and its geographical configuration, analysed links of island with the famous historical persons.

Key words: island, crystallik structure, monastery, scifs, kossaks, gulf, park.

Священний, Хрестовий, Княжий, Рябінінський, Буряківський, Богомолів, Зміїний, Комсомольський, Монастирський – так іменувався протягом багатьох сторіч острів в центрі міста Дніпропетровська.

Геологи стверджують, що Монастирський острів знаходиться на кордоні переходу від древнього тектонічного Українського щита до Дніпровсько-Донецької западини. Походження острова тектонічне. Він простягнувся в довжину на 1,5 кілометра, а в ширину до 200 метрів. Його південно-східна частина, яка складається з річкових пісків, намита за допомогою спеціальних агрегатів для облаштування пляжної зони. Корінна північно-західна частина складена, як і правий берег Дніпра в цьому місті, кристалічними породами Українського щита, вік яких налічує більше 3,5 мільярдів років. При цьому, круті берегові уступи цих порід існують тільки в межах підвищеної північно-західної частини острова. В східному напрямку висота острова плавно знижується до сучасного рівня води в Дніпрі. Протока, яка відділяє острів від правого берега Дніпра, проходить по глибинному розлому в земній корі. На це вказує інтенсивне порушення кристалічних порід вздовж обох берегів протоки. Цікаво те, що лівий берег протоки (острівний) відрізняється від правого. На острові практично через кожен метр у всіх напрямках проходить зміна порід – різноманітних гранітів, магматитів,

сланців. При цьому в заляганні їх відсутня будь-яка закономірність. Звертає на себе увагу інтенсивна тріщинуватість та зім'ятість порід, а також велика кількість дзеркал ковзання на поверхні тріщин. Такі особливості могли виникнути тільки саме в зоні розлому земної кори. На північно-західному краю острова є кам'яниста мілина, яка підтверджує дані про те, що до зведення плотини в Запоріжжі острів був довшим на 100-150 метрів [7, с. 57-64].

Люди дуже давно живуть в цьому незвичайному куточку природи. На Монастирському острові були знайдені сліди стоянки первісної людини епохи палеоліту (40-16 тисяч років тому). Жили там люди і в неолітичні часи (6-4 тис. рр. до н.е.). Археологічні розкопки, які проводилися на території парку ім. Т.Г. Шевченка виявили не тільки залишки неолітичних поселень, але й наявність стародавньої майстерні з виготовлення кам'яних знарядь праці. Благо скелясті породи острова можна було використовувати як сировину для виготовлення тих знарядь. Біля острова також знайдено сліди поселень епохи бронзи (3-1 тис. рр. до н.е.). Про існування скіфських поселень VIII-V ст. до н.е. свідчать археологічні знахідки в районі вулиці Барикадної та Нагорного ринку [1, с.19].

Реалії скіфського періоду детально описав в своїй «Історії» давньогрецький вчений Геродот (приблизно 490-420 рр. до н.е.). Проте, існує проблема в чіткому атрибутуванні деяких географічних назв, залишених Геродотом. Він повідомив, що Геррами в Скіфії називається місцевість, до якої Борисфен (Дніпро) є судноплавний, пливучи від моря. Саме там скіфи ховають своїх померлих царів. За Геррами, тобто вище по Дніпру, простягається країна, що називається Царською, і скіфи, які в ній живуть, найхоробріші та найчисленніші і вони вважають інших скіфів своїми невільниками [3]. Ми знаємо, що найбагатші скіфські кургани були розкопані археологами саме на території Дніпропетровської та Запорізької областей. Тобто, «царська ставка», якщо можна вжити цей термін для кочового народу, повинна була знаходитись трохи вище дніпрових порогів. З точки зору географічного місцезнаходження та військової справи Монастирський острів – найкраще місце для розташування царського двору та зберігання скіфських святинь.

Геродот повідомив, що скіфи мали місцевість Еksamпай, тобто «священну». Саме там знаходився казан, який зробили за наказом скіфського царя Аріанта. Цей казан вільно вмщував шістьсот амфор і завтовшки мав шість стоп. Його було зроблено з наконечників стріл, по одному з яких мав принести кожен підданий царя під загрозою смерті. Десь в тій же місцевості, біля ріки Тіра, на скелястій породі скіфи показували слід Гераклової ноги, схожий на слід людської ноги, але вдвічі більший. Що то за Тіра – зараз важко сказати. Але ми знаємо, що біля Монастирського острова колись в Дніпро впадала його права притока – річка Половиця. Ця річка дала назву селищу Половиця, на місці якого в кінці XVIII ст. було засновано місто Катеринослав. Д.І. Яворницький писав: «Річка Половиця починалася від теперішнього Озерного базару, спочатку одним жолобом, йшла проспектом, де зараз канава, потім поступово вклоняючись ліворуч, з'єднувалась з іншим жолобом, який витікав з Жандармської балки, далі йшла вже одним жолобом, біля версти довжиною, паралельно Дніпру, відокремлювала собою доволі

значний півострів і нарешті сходилася з Дніпром, саженів на 500-550 не доходячи до Монастирського, тепер Богомолівського острова» [10, с.25-26].

Монастирський острів завжди був тісно пов'язаний з історією судноплавства по Дніпру. Ще задовго до відкриття шляху «із варяг у греки», острів став місцем тимчасового перепочинку перед тим, як поминути грізні та небезпечні дніпрові пороги, а також для тих, хто вже здолав важку дільницю. Подорожуючі не тільки відпочивали на острові, але й проголошували молитви на шану різним богам, різними мовами. Феодосій Макаревський, описуючи Катеринославську єпархію, спираючись на якісь ранні історичні джерела чи міфи, стверджує, що на Монастирському острові зупинявся апостол Андрій Первозванний на шляху із Сінопа через Херсонес до Києва та землі Слов'янської. Макаревський писав, що апостол пробув на острові деякий час: молився Господу, влаштував жертovníк та водрузив хреста [5, с.31-32]. Згадуючи готський період історії Північного Причорномор'я, Макаревський вважав, що після смерті святого Савви Готського деякі з його учнів та послідовників, переховуючись від переслідувань, знайшли прихист на святому острові [5, с.37].

Враховуючи багатовікову святість цього острова, саме на ньому, за легендою, у IX ст. грецькі монахи, вихідці із Візантії, заснували монастир. З того часу і до XIX ст. острів називався Монастирським. Але на деяких мапах початку XVII ст. назва острову – Княжий [1, с.20]. На ньому неодноразово зупинялися князі Київської Русі зі своїми дружинами під час походів на Візантію та проти ворожих кочових племен. У 957 році на ньому, як стверджують деякі історики, рятувалася від бурі на Дніпрі княгиня Ольга. Перед походом через пороги тут відпочивав з дружиною князь Святослав, який загинув 972 року в бою з печенігами біля Ненаситецького порога. Зробив зупинку на острові хреститель Київської Русі князь Володимир, коли направлявся з дружиною на Корсунь (Херсонес) проти греків [4, с.251]. Сучасний священник Ігор Собко – співробітник православної бібліотеки «Лествиця», в описі сучасного православного храму на Монастирському острові повідомляє, без посилання на джерела, що в 1094 році на острові була хрещена донька половецького хана Тугоркана, яка одружилася з великим князем Київським Святополком. В 1107 році на тому ж острові хрестилися доньки двох ханів половецьких, названих в руських літописах Аетами, які теж вийшли заміж за руських князів. Також православна церква впевнена, що з 1054 по 1078 рр. угодник Божий Преподобний Никон Печерський шість разів мандрував по Дніпру до Тмутарокані і кожен раз зупинявся на святому острові Монастирськом. Руські літописи сповіщають, що «в 1152 році при Самарі та річці Углі (зараз Оріль) великий князь Мстислав Ізяславич з чорними клобуками розбив половців-куманів та звільнив від їх рабства та неволі багатьох християн; довго прожив на Самарі, відвідував святий дніпровський острів – монастирку – і всіма засобами намагався підтримувати ці святі місця від нападок іноплеменників» [6, с.202].

З письмових джерел нам відомо, що до 1240 р. (деякі джерела вказують 1224 р.) монастир на острові жив більш-менш спокійним життям, збільшуючи свої багатства та авторитет. Орди Батия, які вдерлися на острів, пограбували і вщент зруйнували монастир. Тільки після 1400 року місцевість на острові та біля нього почала потрохи оживати. Так звані бродницькі ватаги, які утримували броди та

перевози через річки, незважаючи на свій поліетнічний склад, в основі своїй були християнськими і тяглися до святих місць. Гадаємо, що саме бродники – попередники козацтва почали відроджувати острів. За часів гетьмана Б. Хмельницького там вже було багато монахів. Територія сучасного парку Т.Г. Шевченка належала монастирю. 1747 року острів і прилеглу частину правого берега Дніпра полковник Самарської паланки Кирило Красовський передав у власність Самарському Пустинно-Миколаївському Запорізькому монастирю. І тільки в 1769 році монастир черговий раз був знищений, але вже кримською ордою [6, с.202].

Але французький інженер Боплан, який відвідав острів у першій половині XVII ст., заперечував наявність монастиря: «Колись тут був монастир, від нього і названо острів, але тепер від монастиря не залишилось ніяких слідів. Якби не надто твердий ґрунт острова, тут було б добре місце для заселення; острів має близько 1000 кроків завдовжки і 80-100 завширшки. Є тут багато гадюк та вужів» [2, с.35]. Боплан нічого не згадує про залишки дерев'яного замку. А руські Патріарший та Воскресенський літописи свідчать, що козацький ватажок князь Дмитро Вишневецький в 1559 р. збудував на Монастирському острові укріплений табір та «острог», де зберігалися військові запаси гетьмана. У 1558 - 1563 рр. острів був аванпостом боротьби козаків з турецько-татарською навалою [8, с.2]. Після загибелі Байди козаки залишили Монастирський острів і перейшли на острів Томаківку, нижче дніпрових порогів. Тобто, дніпропетровці можуть пишатися тим, що живуть на місці однієї з козацьких Січей.

Після ліквідації Запорозької Січі (1775 р.) Монастирський острів разом з прилеглою береговою територією Катерина II подарувала князю Прозоровському. А протоку між островом та правим берегом Дніпра «дано було місцевому архієреєві для лову риби – «архієрейського столу», через що та протока вкупі з заборною набула назви Архірейської» [9, с.14].

На плані міста Катеринослава від 10.10.1786 р. на Монастирському острові написано «Сад публічний». План, підписаний власною рукою імператриці. В 1797 р. (в деяких джерелах з 1809 р., після смерті князя Прозоровського) острів перейшов у «Лісне відомство» для розведення на ньому в промислових цілях смолистих дерев. З 1825 р. (інша точка зору з 1863 р.) – острів переходить в приватні руки: спершу Рябінінову (Рябінському ?), від нього Бурякову (Бурковському ?), а від нього до Богомолова. Відповідно до прізвищ власників острів отримувал відповідні назви. До Жовтневої революції на острові було лише декілька дачних будиночків його господаря Богомолова в оточені майже первісної природи. Переправитись на острів можна було човнами. Коли видавалося спекотне літо, Дніпро мілів і на острів можна було перейти вброд через протоку. Взимку, по кризі, на острів потрапляли не тільки з правого, а й з лівого берега Дніпра.

Нову назву острову дали у 30-і роки XX ст. В той час будували Мерефо-Херсонський міст через Дніпро. Штаб ударної комсомольської будови знаходився на острові. З того часу його назвали Комсомольським, бо радянська атеїстична політика не сприймала назву Монастирський. В той же час на острові з'являються приватні оселі. По території острова гуляли кури, гусі, свині, росли фруктові дерева. У 1957 р. на острів через дніпровський рукав був побудований пішохідний

міст, а трохи пізніше на його пляж була зведена з нагорної частини міста підвісна канатна дорога. Зі спорудженням пішоходного мосту острів став складовою частиною парку культури та відпочинку ім. Т.Г. Шевченка. З нього було прибрано приватні господарства. В 1959 р. по проекту скульптора Зноби і архітектора Ветвицького в його найвищій точці був встановлений пам'ятник Кобзарю. У 1996-1999 рр. на острові було зведено каплицю Святого Миколая, яка нагадує відвідувачам острова про його далеке минуле, пов'язане з монастирем, одним із перших християнських осередків на слов'янських землях.

Монастирський острів – це краса і гордість мешканців Дніпропетровська. Він має особливу енергетику, є генератором здоров'я і об'єктом поваги до історичного минулого нашої Батьківщини.

Список використаних джерел та літератури

1. Андрущенко Н.П. Днепропетровск: архи.тектурно-исторический очерк / Н.П. Андрущенко, С.Е. Зубарев, В.А. Сенченко – К.: Будівельник, 1985.-151с.
2. Боплан Гійом Левассер. Опис України / Г.Л. Боплан - Л: Каменярь, 1990.-302 с.
3. Геродот. Історії в дев'яти книгах. / Переклад, передмова та примітки А.О. Білецького / Геродот – К., 1993.- 575 с.
4. Дніпропетровськ: минуле і сучасне. – Д: Дніпро-книга, 2001.
5. Макаревский Феодосій. Матеріали для историко-статистического описания Екатеринославской епархии: церкви и приходы прошедшего XVIII столетия / Ф. Макаревский – Катеринослав: типография Я.М. Чауссаго, 1880.
6. Половица. Изъ воспоминаній В.И. Милославского. // Приднепровье. Календарь – Ежегодник 1912. – Екатеринославъ, 1912.
7. Руководство по учебной геологической практике в Среднем Приднепровье. / Под редакцией проф. Ю.Т. Хоменко. – Д: НГУ, 2008. – 114 с.
8. Степаненко В. Половиця, Катеринослав, Новоросійськ, Дніпропетровськ / В. Степаненко // Історія України. – 2003. - №39. – 8 с.
9. Яворницький Д.І. Дніпрові пороги / Д.І. Яворницький - Д: Промінь, 1989. – 143 с.
10. Яворницький Д.И. История города Екатеринослава / Д.И. Яворницький – Д: Січ, 1996. – 227 с.